

"Ina gustusa minestra ?" : In tschercha dad ingrediencias da La mūdada da Cla Biert

Autor(en): **Riatsch, Clà**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **118 (2005)**

PDF erstellt am: **16.08.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-236884>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern. Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

«Ina gustusa minestra»? In tschercha dad ingredienzas da *La müdada* da Cla Biert

Clà Riatsch

1. Inventaris e müdadas dal roman realistic
2. Temas realistics e polifonia
3. Müdadas persunalas: psicologia e simbolissem
4. Livels, relaziuns
5. Litteratura

Ûn dals prüms recensents da *La müdada* (1962) da Cla Biert, el firma cun «Hs. R.», discuorra il prüm da saidesch chapitels plain «historias e historiettas» (1962:9), lura dad «ina gustusa minestra [...] quella grondiusa suppa, nua ch'igl ei en dil tut.» (1962:10). Per finir substituisha el la «minestra» cun diversas spaisas: «Pon ils hosps, che sefan ussa vid quella padella laschar plascher tut quellas spisas: spisas levas, spisas grevas, spisas lomas spisas diras?» (ibid.). Tant la minestra» sco las «spisas» (l'enumeraziun imitescha *A mesiras*¹) suggerischan la dumonda dad unità e diversità. Cun che ingredienzas es fatta *La müdada*? Che effets ha lur cumbinaziun?

Las ingredienzas sun «discuors litterars» definibels sco conglomerats da correlaziuns tanter sequenzas textualas, cuntgnüts e funcziuns (realissem, ironia, comica). «Discuors litterars» interagischan cun lur contexts, tanter dad els (i'l rom dal text inter) e cun discuors, texts e genres da la tradiziun. Co coexistan, co's maisdan quists discuors e che voul quai dir per *La müdada* sco roman?

1. Inventaris e müdadas dal roman realistic

Ûn dals discuors principals da *La müdada* es il discuors realistic. La grond'epoca dal realissem litterar es il 19avel tschientiner. Pustüt dal roman pretenda il realissem ch'el saja ün spejel fidel dad üna so-

¹ Cfr. *A mesiras* (1896), in: Muoth 1997:108ss.; v. 154ss.

cietà in sia totalità, ch'el preschainta e descriva las differentas classas, ch'el analysescha e muossa in maniera concreta e credibla co cha quista societa, pensada sco organissem, funcziuna. Il realissem ha cun quai üna tendenza documentaristica, ün interess etnografic, sociologic, sociolinguistic e, damai cha societads as müdan, istoric. L'effet ideal da quist documentarissesem, da quista mimesis, es l'«illusiun». Quista deriva dal fat cha'l text (o'l purtret, il film) dissimulescha seis character artistic e surmaina al lectur (al spectatur) da crajer ch'el saja confrontà cun ün muond real, cun ün'istorgia autonoma chi's sviluppa suletta, ün'istorgia «scritta da la vita». A livel filosofic invezza insista il realissem sün la distincziun tanter appantscha e realtä e pretenda da l'art ch'ella nu muossa be surfatschas dimpersè eir lur basas invisiblas, na be il quadrant da l'ura, dimpersè eir seis rodome, seis mecanissesem zoppà. La varianta taliana dal realissem, il «verismo», ha ün interess special per societads da periferia agrara (il süd), per la miseria dals povers, per las ledschas crudelas da l'istorgia chi paran da's zoppar davo müdadas superficialas².

Cha'l realissem es eir ün term da referimaint teoretic per Cla Biert vezzaina in differentas da sias remarchas poetologicas. Interessanta es sia cumbinaziun da realissem ed idealissem:

Tuot ils gronds artists d'eiran eir pensaders, realists. [...] I nun es pussibel d'avair ideals sainza sen critic e realistic, obain lura cha quels sun be vaschias da savun. (Biert 1970:5)

Tipicamaing realistica es eir sia skeptica invers l'abstracziun e la preferenza per la concretezza:

Eu nun ha jent l'abstracziun in mias istorgias. Minchatant è'la inevitabla, lura fetscha ün dialog e tilla met in bocca ad üna persuna. Prosa sto esser concreta. (Biert 1971a:11)

² Quista caracterisaziun cumbina ün pêr trats dal «bürgerlicher Realismus» tudais-ch, dal «réalisme» e dal «verismo» sainza dinstinguer tanter programmatica, poetologia e textualità. Per distincziuns e precisaziuns cfr. Plumpe (ed.) 1985, Lukács 1971, Barthes e. a. 1982. Per il «verismo» cfr. Clerici 1989, Oliva 1999.

Cha quista concretezza nu correspuonda ad üna simpla factualità, cha la realtà dal realissem es coerenza, pussibilità e probabilità, es fich consciaint a Cla Biert. Sur da sia istorgia *Aint il chaschuot* scriva'l:

[...] ün'istorgia sco quista, ün'istorgia realistica, nun es üna tarabla. [...] Da quistas sorts istorgias [...] quellas ston esser quintadas uschea chi vess pudü esser stat vaira. I nun ha dachedir inguotta scha quai es propcha stat uschea, in vardà, o schi'd es stat be per part o dafatta nöglia (Biert 1971:78)

Indizs evidaints dal realissem da *La müdada* sun seis inventars. Cumanzain culs inventars sociologics chi documenteschan l'interess per üna società intera³, per rapreschantants tipics da mincha gruppa sociala. Il prüm chapitel da *La müdada*, «Pro'l butier» (1962:5–26)⁴, cum-bina quist inventar sociologic, il prüm defilè da persunas dal roman, cun ün seguond inventar tipicamaing realistic, quel da la roba⁵, vendüda, prodotta, cumulada. Cul defilè da cliaints tras la butia preschainta il narratur ün inventari dinamic, intant cha'l cromer, sar David, ha inventarisà las listessas persunas in ün inventari static, in quatter cudeschs, ün blau pels «sguazzers cun facultà», ün verd pels

³ Üna da las premissas biograficas da quist interess pudess esser l'esperienza cha l'autur ha fat da mat ill'ustaria Biert: «In ustaria trafichaivan paur, mansterans, marchadants, cromarinas culla crezia, e lura «ils signurs», sco chi dschaiva ma duonnanda Micca, la sour da meis bap chi manaiva l'ustaria. Tudais-chuns e Güdeus nan da Vulpera, turists inglais, industrials svizzers, giasts chi gnivan a far la cura dal bun vuclina e da la charn crüa.» (Biert 1971a:8).

⁴ Analisa detagliada in Riatsch 1999.

⁵ *La roba* es eir il titul dad ün dals raquints ils plü tipicamaing veristics da Giovanni Verga (1840–1922). Cfr. Verga 1996:292–298. Il fat cha ün dals ipotexts da *La roba* es üna parabla (cfr. Squarotti 1977) e l'importanza dal mitos ill'ouvra da Verga muossan cha la cumbinaziun da genres apparaintamaing incompatibels nun es ün trat exclusiv da *La müdada*. A las «scènes types» dal discuors realistic appartegnan tenor Hamon quellas «où l'espace est divisé en postes de travail ou «mondes» sociaux», tanter oter «la maison [...], le repas (et son «menu»), le magasin (et ses «articles» étiquetés et rangés) [...]» (Hamon 1982:146s.). Analogias tanter il tema da *La müdada* e quels da «quelques romanciers français de la génération suivante» (2005:220) in Keller 2005.

«spargnuoss cun facultà», ün brün pels «sguazzers sainza facultà», ün cotschen pels «spargnuoss sainza facultà» (cfr. Biert 1962:7). Il catalog da sar David, basà sül connex tanter economia e tipologia psicologic-morala, vain ironisà sco reducziun tipica per ün «spiert da cromer». Eir el sa però chi dà müdadas, e cha quellas quintan:

Da star attent esa be al momaint cha ün o tschel müda culur.
(Biert 1962:7)

Adonta da l'ironia muossan ils cudeschs da sar David l'importanza dals inventaris sco premissa per registrar, concretisar ed illustrar müdadas. Importants sun ils duos inventaris da la roba cha sar David ha in seis sortimaint. El e Barduot s'algordan da la veglia butietta:

«Butietta, schi, gnivan a cumprar spezchas, petroli, forse amo guottas...»
«Eh schi, sar Barduot, sal e zücher amo, da quel dal chapè blau, dür sco la crappa, da maccaruns nu's discurriva. Ed uossa? Oter che maccaruns! Gnit nan a verer. Quai s'ha müdà daspö!» (Biert 1962:23)

Il cromer preschainta lura triumfond la diversità e ricchezza dal temp «nouv» chi offra tanter bler oter «desch sorts da farinas» (1962:23). Quista ricchezza vain confruntada cun la miseria dal temp «vegl», cur cha la butia d'eira «ün pover tschoc» (1962:23). Il triumf da sar David es fich ambivalaint, na be pel narratur, eir per el svessa, chi ha duos fatschas, üna aposta per la butia, ch'el po «drizzar [...] tenor il cliaints» e «tour giò, la saira, davo serrà butia» (1962:23). Cun la fatscha da butia loda'l a duonna Barbla chi cumpra arbaglia in troclas, «[...] schi's pensa quanta fadia spargnada» (1962:8), cun tschella fatscha discuorra'l cun Barduot da «glieud saimpla», da paurs chi stan giò per cuotscha:

«E lur duonnas cumpran puorfögl, rabarber, arbaglia, salatta, frütta, e davo chasa hana il üert ch' stendscha aint il zanis-chel e las urtias.» (Biert 1962:24)

Las duos fatschas da sar David sun la manifestaziun teatrala da la differenza tanter apparentscha e realtà e servan al narratur per pre-

schantar la nouva cucogna sco trapla privlusa. Davo sia fatschada as zoppa üna nouva miseria, colliada cun la fin dal temp vegl, annunziata e persunalisada da la gazetta tudais-cha cul titul «Der Tod des Selbstversorgers» (1962:11). Quista müdada nu vain be registrada, ella vain eir commentada dal narratur e da differentas persunas. Il connex tanter economia e morala, ironisà i'ls cudeschs da sar David, tuorna i'l discuors dad üna persuna importanta, sar Balsler Tach. In üna discussiun cun seis figl Tumasch chi til «voul dar lecziuns da morala» (1962:132) e persvader da nu cumprar ün prà cha Jachen Corf es sforzà da vender, manzuna eir el il üert da duonna Barbla:

«Ils sguazzers meritan, schi van suot. [...] Va giò e di a duonna Barbla ch'ella dess metter üert e tgnair giallinas, e taidla lura che resposta ch'ella ta dà! [...] Na na, meis figl, tü hast cumpaschiun al fos lö. Crajast da müdar la glied? Crajast da müdar il muond? A quel chi ha, vaina dat, a quel chi nun ha, vaina tut, ed avair, meis figl, avair as haja aint il cheu ed a la banca.» (Biert 1962:132)

Il connex tanter «cheu e banca» es ün emblem dad ideologia burgaisa e protestanta, defaisa da sar Balsler in nom da l'esperienza dal «gir dal muond»⁶ intant cha seis figl pretenda cha'ls povers «sajan amo gnüts stumplats in lur poveresser.» (1962:132). Quist discuors socialist vain criticà da sar Balsler sco «confus»:

«Tü discuorrist confus, figl [...] quai varast darcheu our dad alch cudesch dad ün da quels mez nars chi tavellan pel muond aint, intant cha dal gir dal muond nu sana da la bocca al nas.» (Biert 1962:133)

Quia as cruschian discuors serius, ironia ed auto-ironia, quist discuors ha bleras parallelas e reflexs indirects. Il vegl paur chi critica ils in-

⁶ Cfr. la poesia da Heine tradüta da Men Rauch, *Il cuors dal muond*: «Scha per cas cha tü hast bler / tant plü combel vain il ster. / Scha be pac ha toc a tai / vainst privà tü eir da quai.» (Rauch 1944:86, v. lss.)

tellecuals sco «mez nars» sainz'esperienza vain ironisà, da tschella vart ha sia critica ün reflex auto-ironic sül autur. Il discuors conservativ chi insista sün l'esperienza vain stilisà in maniera parodistica, in oters lös invezza vain l'esperienza tutta fich serius, ella permetta per exaimpel a sar Joannes da cuntradir als «stüdgiats», al ravarenda ed al docter (cfr. Biert 1962:126). Illa gronda discussiun ideologica dal chapitel «La mastralia» (1962:92–122) defenda il docter üna teoria chi para parainta cun quella da sar Balser. Eir el pretenda cha'ls umans nu's müdan:

«Quella jada cumandaivan ils homens, hoz cumondan ils paragrafs» [...] «Meis bap vaiva ün chaschuot, per mai nu basta üna stanza stachida cun üna bürolista aposta [...] Vairamaing nu s'haja müdà inguotta, ils umans sun amo adüna quels chi d'eiran. [...] Müdar as müda be il singul uman d'ürant sia vita, l'umanità nu's müda nüglia ill'istorgia. Ils ferms han adüna cumandà e'ls debels han fat per cumond; ils richs furbers han vivü bain e'ls povers mal, ils povers han vuglü ir amunt e'ls pussants nun han vuglü gnir aval [...]» (Biert 1962:111)

Eir sch'els sun minimal, «ün chaschuot» ed «üna stanza stachida cun üna bürolista aposta», muossan ils duos inventaris üna müdada, la substituziun da l'autorità dals «homens» cun quella dals «paragrafs»⁷. Al listess mumaint as muossa quia eir il passagi tanter surfatscha e basa chi interessa la poetologia realistica. Davo l'apparainta müdada sta tenor il docter ün princip static, üna constanta antropologica. Quista idea nu resta isolada illa perspectiva dad üna persuna, ella ha sia parallela in ün tip da discuors dal narratur chi s'orientescha vi da la psicologia profuonda da C. G. Jung e chi va tras tuot *La müdada*. Il discuors dal docter accentuescha l'importanza dal roman da fuormaziun (Entwicklungsroman) e relativescha quella dal roman istoric. «Müdar as müda be il singul uman d'ürant sia vita».

I'l centrum dal discuors d'ideas dal roman istoric stan las dumondas dal nivel (surfatscha o basa) e da la qualità (decadenza o megliora-

⁷ Cha quista critica da la bürocratisaziun es derasada, muossa la poesia *Il paragraf* da G. H. Muoth (Muoth 1997:96ss. [1892¹])

ziun) da las diversas müdadas. L'antitesa tanter müdadas da surfatscha dal tip «desch sorts farinas» o «daplü paragrafs» e constantas dal tip «l'umanità nu's müda» nu resta definitiva. Ella vain superada da differents dialogs chi s'occupan da la dumonda da la «cumünanza». L'elavuraziun dialogica da quist term collia discuors, temas e puncts da vista (istorics, antropologics, psicologics) da *La müdada*.

Il problem da la cumünanza vain tematisà tanter oter in ün dals discuors da Barduot, il mentor da Tumasch, chi'd es in bleras situaziuns ün evidaint portavusch dal discuors d'ideas dal narratur. Barduot quinta da la suldüm da la cità, rivada uossa eir in cumün:

«Quai d'eira üna suldüm tanter tuot quellas milieras da glieud. Cur ch'eu sun sulet, d'utuon, cun ir a chatscha, süsom la pizza, schi nun es quai suldüm, là nu suna dafatta bricha sulet. Uossa es quai ün pa oter eir quia pro nus. Quella suldüm ch'eu manaj es gnüda da las citads eir in noss cumüns ed ha sparpaglià la buna cumünanza da la giassa. Mo quai at possa dir, Tumasch, cumbain ch'eu stun sulet in chasa, schi nun haja suldüm.»
«Eu sa perche», ha dit Tumasch. «Perquai cha Vo pigliaivat part a tuot, e quai es quai chi'm fa fadia.» (Biert 1962:84)

La resposta da Tumasch articulescha il problem principal dal roman da svilup, la «partecipaziun» dal giuven, intant cha'l discuors da Barduot repeta ün argumaint frequent da critica anti-moderna da la società da massa: in cità est sulet tanter bliers, in cumün ed illa natüra est integrà eir cur cha tü est sulet. L'argumaint da Tumasch fa derivar l'integraziun (e cun quai la «prüvadentscha») da la partecipaziun, da l'ingaschamaint e survain cun quai üna dimensiun politica. Barduot nu formulescha be ün'antitesa, el atschögna eir ad üna müdada, eir ella tipica dal discuors anti-modern: l'isolaziun, «la suldüm», es rivada da la cità in cumün. Quista pretaisa vain repetida in ün grond discuors da sar Joannes i'l chapitel «Sü munt» (1962:123-147), ün discuors chi dà üna vista cumplessiva dal connex tanter müdada e cumünanza. A l'ustaria d'eira gnü dit:

«[...] cha cultura nascha be illa cumünanza. Eu vess dit: illa prüvadentscha da la cumünanza! La cumünanza veglia in noss cumüns, cuntuoit ch'ella vaiva eir bleras mendas, d'eira plaina da prüvadentscha: la stüva, la vaschinada, il bügl, il terzal, la

lavor cumöna. E quai es mort o va a murir bainbod. Quella müdada ha da gnir, s'inclegia, be cha per nus oters plü vegls è'la plü düra co per vus giuvens, per nus s'fuondra ün muond inter per mâ nu tuornar plü. Tuot s'ha müdà ün pa svelt, ün pa dindet. Il grond arader Temp ha sfargunà uschè da fuond sü, chi fa fadia da s'orientar danövmaing. La cumünanza veglia d'eira pitschna [...] e'l tschierchel vain adüna plü grond cun quai cha'l muond vain adüna plü pitschen. I's po dir fingià uossa cha quel tschierchel cumpiglia plü o main tuot il muond.» (Biert 1962:126)

Sar Joannes vezza la fin dad ün muond da cumünanza e prüvaden-tscha e discuorra da quista fin in üna tunalità cleramaing elegica. El inclegia pero alch cha la critica anti-moderna e pustüt la «Heimat-literatur» nun inclegian: cha müdadas sun inevitablas e ch'üna gronda part da lur drama es il drama da l'observatur chi'd es gnü vegl. Da tschella vart anticipeschan sar Joannes e Tumasch duos problems discuss hozindi sco problems da «globalisaziun»: la «fadia da s'orientar» e la conscienza chi «as lascha schmuottar» (1962:127) perquai ch'ell'es surdumandada. Plü tard repeta sar Joannes la pretaisa da Barduot e Tumasch prova da chattar ün remedi:

«[...] illa cumünanza veglia d'eira quai plü leiv co hoz, perche hozindi l'isolaziun dal singul nun es be aint illas citads, ella es eir quia.»

«Mo sainza cumünanza l'uman nu po viver neir hoz bricha [...] scha la cumünanza veglia es morta ston nascher novas. Las differentas societats in nos cumün [...] I nu spordschan bain-schi bricha la satisfacziun chi spordschaiva la veglia cumünanza da lavor chi cumpigliaiva tuot l'uman, mo i sun ün rimplazzamaint [...]» (Biert 1962:127)

Quia s'esa, sco in bliers oters contexts discursivs ed abstracts da *La müdada*, tantà da leger ils dialogs sco rapreschantants dad üna dialectica auctoriala, dal pensar filosofic e politic da Cla Biert. Eir sainza quist'identificaziun privlusa as tratta dad üna posiziun ideologica centrala per tuot il roman. Quel nun es restaurativ sco la «Heimatliteratur» chi voul restaurar idills ch'ella projectescha inavo i'l passà; el ha pero la dimensiun dad ün tractat chi fa bilantschas da perditas e prova

da chattar «ün rimplazzamaint». Quist «rimplazzamaint» vess da garantir üna continuità, motivada cun ün argumaint antropologic: «[...] sainza cumünanza l'uman nu po viver». Ed uschè s'extendan ils inventars da *La müdada* dal cuntrast tanter passà e preschaint a progets utopics per l'avegnir⁸. Quists proponan müdadas necessarias per garantir la continuità e quai na i'l sen cinic da la famosa frasa da Tancredi i'l roman *Il Gattopardo* da Tomasi di Lampedusa: «Se vogliamo che tutto rimanga com'è, bisogna che tutto cambi»⁹. Politicamaing es la vart utopica e programmatica da *La müdada* per forza naïva. Sper innovaziuns tecnicas propona il roman eir innovaziuns politicas per salvar la democrazia dals büocrats dals partits. Eir quia vain il program delegà a Barduot. Dabsögn fess:

«[...] üna nouva aristocrazia, independenta da perdavants cun nom e füm, independenta da ricchezza, glüergia e titels, mo bain-schi pozzada sülla peidra da l'impissamaint cler, dal caracter ferm, persunalitats culla forza da manar e da's far respettar. I sto madürar l'impissamaint d'üna elita nouva, otramaing ris-chadad ir tuot culs peis amunt.» (Biert 1962:86s.)

La vöglija da s'ingaschar e da surtour respunsabilità in üna cumünanza, la fiduzcha illuministica i'l «impissamaint cler» sun commoven-tas. Cha'l svilup dad ün avegnir dependa dad üna nouva elita «independenta da ricchezza», ma «culla forza da manar» es ün'idea curiusa, forse ün da quels «ideals sainza sen critic e realistic» cha Biert svessa critichescha in otr'occasiun (Biert 1970:5 cfr. survart).

La prova da descriver üna part dal discuors realistic da *La müdada*, la relaziun tanter inventars e müdadas, es confruntada cun terms importants dal discuors d'ideas da quist roman e cun problems da defniziun da seis gener. Quist es ün prüm indiz cha'ls levels da quist text interagischan, cha seis discuors nu sun isolats.

⁸ Cfr. 1962:298–302, 305–313. La basa da quists discuors sun «las lavuors da signur indschegner Not Vital, da l'Uffizi federal d'ameglioraziun» e «referats da signur ravarenda R. Parli, regard la Scoula da paurs a Lavin» (1962:382, nota da l'autur).

⁹ Cfr. Di Lampedusa 1976:21 [1958].

2. Temas realistics e polifonia

La tendenza da *La müdada* da registrar, inventarisar e descriver nun ha be üna vart etnografica, ella nu s'occupa be da la cultura materiala, da lavurs, üsaglias, vestits, spaisas, üsanzas, möds da cumportaint, ella hà eir üna vart linguistica, ün interess per varietads linguistics e lur cumbinaziuns. Quist interess es uschè evidaint e vast chi's pudess discuorrer, sco per il *Zauberberg* da Thomas Mann, eir per *La müdada* dad ün «roman linguistic»¹⁰. L'attenziun mimetica dal narratur resguarda las differentas varietads internas dal vallader, la «lingua veglia» (las chartas da Buolf Tach), ils dialects da cumün, la lingua da classas e gruppas, ils different registers stilistics, fuormals, expressivs, vulgars. Importants sun eir oters idioms, sco'l sursilvan da Gieri («Il bal da gala») ed otras linguas sco'l tudais-ch, il spagnöl, il frances, l'inglais, ma eir lur fuormas da contact, ils «accents», las interferenzas, las linguas da passagi. Quista diversità vain imitada e per part commentada cun ün'attenziun marcanta per la situaziun ed il context concret, per las vuschs, las distanzas, ils gests, la ritualità dal discuorrer e dal scriver. Uschè nu preschainta *La müdada* be varietads linguistics dimpersè inventaris da situaziuns e stils da comunicaziun, liats a contexts e pustüt eir a la gestualità ed al corp da quels e quellas chi discuorran. Prümas provas dad inventarisar las varietads imitadas e dad incleger lur oscillaziun caracteristica tanter l'*effet de réel* realistic e la performanza comica dal «teater linguistic» sun fingià gnüdas fattas¹¹. Quia as tratta be da la dumonda da la relaziun tanter quista polifonia

¹⁰ Il term es da Gauger chi til douvra per ün roman chi imitescha, tematisescha, commentescha lingua in maniera insistenta ed ha eir üna reflexiun metalinguistica. Il *Zauberberg* es ün roman linguistic, perquai ch'el cuntegna «ungewöhnlich Vieles und ungewöhnlich Genaues über Sprache und Sprechen» (1988:171). La reflexiun metalinguistica es bainschi «vor- und ausserfachlich», ma na simplamaing «[...]ins Allgemeine abgesunkene und verdünnte fachliche Reflexion» (1988:172). Camartin caracterisescha *La müdada* sco «summa philologica» dal vallader dal 20avel tschientiner (1985:176s.)

¹¹ Documentaziun e discussiun detagliada in Caprez 2002. Cfr. eir Riatsch 1993: 54-64, 1998:310.

linguistica ed ils differents motivs e temas liats al problem central, quel da la müdada. Che capita cun quist tema serius i'ls segmaints da texts chi imitescha e parodieschan differents tips da discuors e differents stils da communicaziun?

Il dun mimetic da Cla Biert attestescha üna pitschna episodada autobiografica, la scena dal «far las vuschs» in davopigna:

«Ün di ma duonnanda Baua, la sour da ma nona, ha dit cun ma mamma ch'ella nu dessa tantüna laschar ir a tuot ils uffants aint in davopigna.

– Chi uffants?

– Mo, id es quaint tuot il cuf da la giassa chi fan dispitta.

– Na na, id es quaint be Cla sulet.

– Quai nun es pussibel!

Cun quai ha'la fat drivir l'üschet ch'eu serraiva dadaintvart cul schlöp cur ch'inchün gniva in stüva ed ha tschüttà be tais per mai aint, üna buna pezza.

– «Fa amo üna jada las vuschs!» ha'la dit.

Mo eu nun ha fat las vuschs, scha per chaprizi o perquai ch'eu nu füss stat bun, in sia preschentscha, nu saja plü.» (Biert 1971a:9)

Il lectur da *La müdada* es illa listessa situaziun sco la duonnanda. El craja da dudir na be «tuot il cuf da la giassa», dimpersè eir las vuschs da rapreschantants da diversas classas e gruppas dad indigens, da turists ed emigrants, da glied da tuot las etats, chi discuorran in fich differentas situaziuns. Per s'algordar lura adüna darcheu cha quel chi «fa las vuschs» es be «Cla sulet», o plü bain dit, il narratur dad ün roman polifonic.

Il «far las vuschs» nun es be ün trat dal narratur, eir las personas da *La müdada* surpiglian quista moda e's mettan in scena cun farsas dad imitaziun linguistica. Jon es magister, seis frar Tumasch imitescha las vuschs da las mammas da seis scolars (cfr. 1962:90), sar Balser es stat mastral, sia figlia Seraina imitescha las flosclas dad ün stil fuormal cun invidar ad el ed a seis frars a püschain:

«Ils ot stimats signuors mas-chels sun ümilmaing giavüschats da gnir a püschain!» (Biert 1962:60).

In tuottas duos scenas rian ils destinataris da quistas clownerias linguisticas.

Co staja cun las zonas da contact tanter ils temas serius da *La müdada* e las scenettas ingio cha'l narratur o üna da las persunas «fan las vuschs»? Schi dà cumbinaziuns a's dumonda da che gener ch'ellas sun e che effets ch'ellas han.

Survart vaina vis üna part da la teoria sociologica e politica da sar Balser, la coincidenza dad intelligenza e possess: «avoir as haja aint il cheu ed a la banca.» (1962:132). Il lectur attent s'algorda quia dals homens chi discutan da politica pro'l bügl dal pasquint. Lur tema sun ils vegls mastrals chi cumpraivan las vuschs:

«Hai, hai», ria Men da schnöss, «la buorsa plaina e la testa vöda.»

Uossa as maisda aint eir Curdin Claviglia. El ha ün pa la leua grossa, mo as dà tuotta fadia:

«Tladiziun es tuot in uolden», disch el e's metta in positura [...] ma: plü bod, mes chals, ün chi vaiva muschigna, ün pluffel nu d'eila'l. Glied ignolanta nu gniva licha, da temp vegl. Hoz as poja bod dir chi saja suotsula...» (Biert 1962:98s.)

Il connex tanter intelligenza e ricchezza es per sar Balser üna constanta, per Curdin Claviglia ün indiz dal bun temp vegl. Seis nom e sia lingua, la «leua grossa», fan dad el il protagonist dad üna farsa, quai chi ridiculisescha o almain relativescha tuot quai ch'el disch. Sia conclusiun, hozindi sun intelligenza e ricchezza bod antitesas, repeta la teoria dal bap chi discuta cun seis figl al cumanzamaint dal chapitel:

Bap: «Ils richs dad hoz nu sun plü ils aristocrats.»

Figl: «Schi che?»

Bap: «Cromers, commerciants.»

Figl: «E'ls aristocrats?»

Bap: «Quels da la vopna sun morts; quels dal cheu nun han raps.»

Figl: «Es quai la müdada cha tü dist adüna?»

Bap: «Quai es üna tanter bleras [...]» (Biert 1962:93)

Insé descriva il bap üna tarda fin da *l'ancien régime*; sia pretaisa cha'ls «aristocrats dal cheu nun han raps» s'afà bain cul discuors da

Barduot cità survart, cun sia tesa chi douvra «[...] üna nouva aristocrazia, independenta da perdavants cun nom e füm, independenta da ricchezza [...]» (1982:86). La teoria da sar Balser vain relativada dal «discuors curius» da Tumasch. Plü difficila es la dumonda, sch'ella vain relativada eir dal discuors da la «leua grossa» da Curdin Claviglia chi till'anticipescha. Il discuors da Curdin Claviglia repeta eir üna tesa seriusa da Barduot e dal bap chi discuta cul figl. Vegnan quistas tesas relativadas o ridiculisadas tras lur retuorn in ün stil comic da farsa linguistica? La resposta dependa da nossa teoria dal roman. Schi. Scha no supponin cha quist gener haja alch sco ün'administraziun centrala da la seriusità e vardà da seis discuors d'ideas, üna controlla chi separa ils stils in stret connex culs cuntgnüts, lur relevanza e lur vardà. Na. Scha supponin cha'l roman haja üna fluctuaziun da posiziuns sainza center chi permetta cha üna tesa possa esser seriusischma in ün context e part integrala dad üna farsa in ün oter context, sainza uorden e ierarchia necessaria.

Ün dals concepts ils plü importants dal discuors d'ideas da *La müdada* es «cumünanza». Adonta da l'importanza tematica e structurala da quist term vain eir el integrà illas cuntervuschs ironicas e caricaturalas. In üna bella *laudatio* dal temp vegl plondscha la nona dal fat cha la cumünanza nun es plü sco üna jada:

«Ün pover muond esa gnü» (cun quai cumanzaiv'la adüna); «i gnanca nu's va plü vi pro'l vaschin sainza chi dumperan che chi's vöglija. [...] Da paraints nu fana plü. Ed eir cumar Mengia, quai va be speravia e speranan e tschel di ch'eu d'eira oura sün banc nun è'la gnanca sezzada giò per discuorrer, ajomen illa prescha! [...] Uossa minchün es sulet cun seis pissers e seis dalets. Hai lura ils pissers vegnan gronds e'ls dalets vegnan pitschens.» [...] (Biert 1962:30s.)

Il discuors da la nona vain ironisà sco resumaziun stereotipa da teorias da decadenza: «Ün pover muond esa gnü» (cun quai cumanzaiv'la adüna)». Seis plont ha üna marca stilistica dal obsolet e popular: «cumar Mengia, quai va», «ajomen illa prescha!» chi correspuonda, cun ün reflex ironic, al cuntgnü. Da tschella vart vain il problem da la nona, la fin da la veglia cumünanza prüvada, tut fich serius. Quai muossa pustüt sia fin chi consista dad üna sentenza tuot oter co banala chi motivescha l'idea aristotelica da l'uman sco «esser politic» eir a nivel psicologic.

Il lod da la cumünanza veglia chattaina, sper oters contexts ingio ch'ella vain critichada, eir i'ls discuors da Tumasch¹². Es l'ironisaziun dal lod dal temp vegl da la nona eir üna correctura auto-ironica dad üna dimensiun nostalgica dal discuors dal narratur? O coexista la stili-saziun ironica cul patos dad oters contexts sco las verdüras illa «mine-stra»?

In ustaria inscuntraina a sar Clagot:

[...] tolèr ed installatur chi legia la gazetta. El ha miss sü ils ögliers gröss, quels per leger plü lönch, clap marellas chi fan amo plü lad seis frunt bass [...] (Biert 1962:166).

El legia ün artichel «sur dals paurs da muntogna», il problem central da *La müdada* sco roman istoric. Clagot discuta da quai ch'el ha let culs paurs chi interrompan la tschinquina: l'arrondimaint, il «problem dal paur pitschen», la dumonda da la respunsabilità, quel curius «i», «i nu fan, i scrivan, i nu pisseran; chi es quai quist «i»?» (1962:167). Ad ün tschert punct vöglian ils paurs daplü infuormaziuns our da da la gazetta:

«Legia Clagot, che chi'd es amo scrit», disch uossa sar Chasprot e piglia amo ün süerv. Clagot legia: «Ün grond numer da paurs pitschens po aug – uossa be spettai – augmentar in cuort temp la produenziun indigena, scha l'import da victuaglia nan da l'ester va inavo in ons da crisa o da guerra.» (Biert 1962:167).

L'artichel manzuna l'argumaint politic da standard, las paurarias pitschnas sco garanzia per l'autarchia in temps da guerra¹³. Il text dou-

¹² Per il lod cfr. 1962:127 (survart), per la critica cfr. il discuors «confus» da Tumasch 1962:132s.

¹³ La relaziun tanter *La müdada*, il discuors politic contemporan e l'istoriografia areguard dimensiun e dataziun da l'autarchia paurila in Svizra füss degna dad ün'analisi speciala. Per entrar in materia: Tanner / Veyrassat / Mathieu e. a. (edd.) 1998.

vra eir registers plü ots, terms abstracts sco «victuaglia». Il fat cha Clagot s'inchambuorra cun leger «augmentar» es ün'exaimpel per la gronda atenziun e sensibilità dal narratur per registers e contexts. La comica deriva main dal verb «cultivà» co dal fat cha Clagot nu para dad avair gronda pratica cun leger avant. Eir ils «ögliers gröss» ed il «frunt bass» pon esser ün'allusiun maligna. In mincha cas ha il skerzin sociolinguistic ün effet comic chi relativescha eir il cuntgnü dal text da la gazetta. La dumonda es eir quia, fin ingio chi rivan las uondas da quist lapsus comic. L'argumaint da l'autarchia vain ridiculisà, avant co cha Men til cumbatta cun la pretaisa ch'el fetscha rier:

«Rafüda, rafüda!» disch Men, «i'm vain be dar rier [...]» (Biert 1962:167)

Il tema sco tal es pero serius, i's tratta dad üna *mise-en-abîme* dal tema principal da *La müdada* discus pustüt eir i'l chapitel *Nouv e vegl* (1962:296–317). Quia vezzaina a livel macroscopic quai cha no vain vis a livel microscopic pro Clagot chi legia la gazetta. Dad üna vart vaina ün grond discuors dal ravarenda, fat in basa a referats da ravarenda Parli (cfr. nota 8), ün discuors serius cun tesas chi sun evindaintamaing eir quellas dal narratur (e da l'autur):

«Meis plan per l'avegnir es da fundar cun quellas giuvnas e quels giuvens üna nouva cumünanza, guidada d'ün spiert curaschus, avert [...] salvar la cultura da noss vegls es sainza dubi important, mo quai nu güda inguotta, schi nu's prova da salvar a quels chi tilla han da portar inavant in ün temp nouv [...]» (Biert 1962:306)

Quist discuors chi fa progets per müdadas futuras vain fat davo la posa da la radunanza. Dürant la posa discutan ils paurs our in piertan:

[...] Flurin Corv cuntradischa, cha sar Not sto tour oura la püpa per gnir a pled inandret; el cumainza a gesticular cun quella per quai aint, cha quels intuorn ston mütschar, per nu tschüffer il bockin sbavus aint pels ögls. (Biert 1962:302)

I'l prüm chapitel da *La müdada* serva sar David, chi disch ch'el d'eira eir teatrist, a Grettina Biöl cun «pantomimas e mots» (1962:17).

La scena cun Flurin Corv es eir ella üna scena da teater popular, üna scena da «pantomimas e mots». Cun dir chi saja significativ *cura* cha Flurin Corv gesticulescha cul bockin sbavus, illa posa, as pudessa sviluppar üna teoria dal discuors comic, parodistic, umoristic da *La müdada* sco «posas» tanter seis discuors serius, per part fich ambizius e difficults. Quai füss eir ün indiz da prosa genuinamaing realistica, compatibla cun ironia e umur, a differenza da la «Heimatliteratur», exclusivamaing seriosa e patetica¹⁴. Chi nun es uschè simpel, muossa il fat cha'l «teater» linguistic e gestual va inavant aint in sala: ««Cramentinavè, che votum», ha dit Not [...]» (1962:303), «Chasprot Riola ha fat ir il bratsch intuorn per tschüffer il pled [...]» (1962:306). Ils discuors restan pero, adonta dad ün pèr pitschens elemaints da parodia da lingua uffiziala¹⁵, serius. La tesa da la dimensiun comica sco «posa» stuvess gnir sviluppada in maniera minuzchusa, cun analizar üna quantitè plü gronda da pitschens contexts.

Sco ultim exaimpel dad ün tema realistic important immers i'l concert da vuschs da *La müdada* pigliaina ün *pastiche* da rumantsch vegl, las chartas da Buolf Tach. Las duos chartas (1962:33s. e 268s.) sun scrittas in ün rumantsch stilisà, iper-arcaic¹⁶, ma eir anti-puristic, i'l sen ch'el imitescha l'adöver frequent dad italianissem e germanissem, «ladramainta i gsindel», «ils Metzgers» (1962:33), e muossa uschè cha'l rumantsch vegl nu d'eira plü pür co quel actual. Quist fat es legibel sco signal linguistic cunter il topos dal la *laudatio* dal temp

¹⁴ Cfr. Rossbacher 1975:137. Cfr. eir Coray-Monn: «In'ingredienza essenziala dalla «müdada» ei il humor.» (1971:248).

¹⁵ «Eu n'ha pledà.» (1962:306), «Eu n'ha dit» (1962:307). La gronda parodia dal discuors politic plain flosclas vödas e comica gestuala e situativa es la s-chüsa dal mastral: «Undraivla raspada festala». Qua fa'l üna posa e trapligna ün zich, ant co verer sül fögl e continuar: «Eu n'ha gnü l'onur – haöm! – la grond'onur da suprastar», [...]da suprastar duos biennis a la lunga a nos circul», qua va'l giò culla vusch e disch svelt «sco mastral». Uossa fa'l danöv üna posa, mo piglia lura il flà per cuntinuar cun üna vuschina sü otezzas: «In quels duos ons» – duos ons, vain il rebomban da la fatschada – «n'haja improvà, cul agüd dal Segner – haömm! Diavel illa tuoss! [...]dad üsar dret e güstia suainter», oppalà, al momaint cha'l vent füss i cul fögl[...]. (1962:103)

¹⁶ Analisa detagliada in Riatsch 1993:54ss.

vegl. In sia seguonda charta as referischa Buolf Tach ad üna discussiun ch'el ha cun seis frar sur da l'emigraziun:

«Tü scrivasch chiar frar chia eug nu vess stü ir davent sco auters mobain be vugliü ir per nardad. Huossa impero es üna questiun difizila per savair scha eug naj stovü o brickia stovü. Per fond i chasa franc brickia. [...] Püs crastiauns bandunan lur patria per auter chi fos gref da circumscriver in plets. Melg in sumalgia.» (Biert 1962:268s.)

La sumaglia es la parabla, cleramaing junghiana, dal «grip da la sumglientscha» (cfr. 1962:271s.) e quai cha Buolf Tach disch a propos da l'emigraziun correspuonda precis al grà da differenziaziun da quist problem i'ls segmains dal narratur. Per il frar restà a chasa daja be duos radschuns per emigrar, üna acceptabla, la povertà, ed üna inacceptabla, la «nardad». Quist'antitesa correspuonda al stereotip da quella tradiziun rumantscha influenzada da la «Heimatliteratur» (dal *Pur suveran* da Huonder almain fin a *Paun casa* da Gion Deplazes) chi propagescha ün'autarchia materiala e culturala dad ün muond agrar e vezza l'emigraziun sco catastrofa. *La müdada* superescha quist'antitesa simpla cun integrar l'emigraziun in sia dimensiun da roman da svilup (Entwicklungsroman)¹⁷. In quista perspectiva es l'emigraziun üna pussibilità da's confruntar cun l'ester per chattar ed incleger a sai svess. Quista motivaziun es plü difficila co quella da la povertà, sia necessità es «questiun difizila», sia basa psicologica es «gref da circumscriver in plets. Melg in sumalgia». Quist passagi dal discours proposiziunal a quel poetic es il problem dal narratur, daplü co quel da Buolf Tach. Quist es anacronistic in duos resguards, sia lingua es massa veglia, sias teorias sun massa novas; tuottas duos dependan in maniera evidainta dal narratur. La dumonda difficila es eir quia: quant inavant relativescha la curiusa «lingua veglia» l'importanza da las tesas expresas? Perchè e cun che consequenzas transferischa il narratur elemaints

¹⁷ Cfr. il prossem passus focussà sün Tumasch: «E bliers giaivan davent. I staivan ir; i nu d'eira terra per tuots, i nu d'eira chasa per tuots. Mo chi sa, scha tuot quels chi sun its, staivan propcha? Forsa chi laivan ir.» (1962:260).

centrals da seis agen discuors d'ideas a l'intern da scenas da «teater linguistic»?

3. Müdadas persunalas: psicologia e simbolissem

Sper las müdadas istoricas chi regardan la società s'occupa nos roman eir da müdadas persunalas, in prüma lingia da quellas da seis protagonist Tumasch Tach. Differentas scenas trattan temas dad iniziasiun e madüranza a livel erotic, psicologic, etic-politic e artistic.

La relaziun da Tumasch e Violanda cumainza ch'els sun amo ufants (cfr. 1962:49s.), üna prüma müdada in lur relaziun daja davo chi sun stats insembel suot ün pon sül char, cun gnir our da S-charl.

Cur chi sun rivats in cumün, tard aint pella not, schi d'eira quai ün oter cumün [...]

«Buna not, Tumasch.»

Uschè nu vaiv'ella amo mâ dit, cul nom amo pro, quai dischan uschigliö be ils creschüts, els dschaivan adüna be chau. E Tumasch vaiva dit davo üna pezza:

«Buna not, Violanda.» (Biert 1962:52)

Il salüd, «cul nom amo pro», il salüd da creschüts, vain registrà e commentà sco indiz linguistic dad üna nouva relaziun, na plü infantila. Tumasch s'algorda da quista scena cur ch'el inscuntra a Violanda cun tuornar da chascharia. A la dumonda, che ch'ella fetscha d'instà, respuonda la giuvna ch'ella giaja forse in cità, ch'ella saja stufa da «strar la zocca», ch'in cità detta «be lavurinas bellas, maschinas da lavar, chadafös nettas» (1963:49), cha sias cumpognas partidas possan «ir eir amo a kino» (ibid.). Quists indizs evidaints da naività e superficialità determineschan eir la valur dal rimprover significativ cha Violanda fa a Tumasch pro lur prossem inscunter:

«Tü nun est sco quai ch'eu crajaiva cha tü füssast!»

E quai es stat il cumanzamaint da la fin – (Biert 1962:53)

Cur ch'els s'inscuntran aint i god, s'algorda Tumasch da lur inscunter sü munt, suot il petsch, ingio ch'els vaivan fat fö per as süantar da la plövgia. Quia vaivna «giovà cul fö», tanter oter cun ün gö da plets:

Mo Tumasch vaiva dit riond:

«Id es da verer pro cha'l fö nu vegna massa grond, uschigliö pudess arder il bösch.»

«E sch'el ardess?» vaiva dit Violanda be plan, per ch'el inclegia e vaiva ris. (Biert 1962:73)

Vers la fin da quista scena fa Violanda üna diagnosa sur dal caracter da Tumasch. Quista diagnosa es eir ün tschögn dal narratur chi'ns preschainta seis protagonist plüssas jadas sco persunagi profuond e cuntradictoric:

«Tü est ün curius.»

Uschè jent sco quella jada, cur ch'ella ha dit quai, nu tilla vaiva el mâ gnü, neir plü tard bricha. (Biert 1962:74)

In fuond remarcha Violanda quai cha sar David vaiva fingià remarchà i'l prüm chapitel, cur cha sia prova dad integrar a Tumasch in üna da sias categorias da culur nu grataja:

«[...] ils Tachs sun per da radschun verds, mo Tumasch, quel nun es propcha verd. Curius, quel nun ha ingüna culur.» (Biert 1962:14)

Aint il god ha Tumasch duos inscunters cun Violanda, tuots duos pro la funtana, il *locus amoenus* da l'inscunter d'amur da la poesia classica, pustüt quella pastorala. Avant il prüm inscunter as zoppa Tumasch davo ün larsch:

El disch:

«E sch'ella nun es duonna, schi esa ura ch'ella nu saja plü üna matta. Nu sumaglia ella ün pa a Marina bella dal charrer, uossa?» (Biert 1962:75)

L'algorde a Marina bella, la *femme fatale* da *La müdada*, es l'algorde da sia prüma experienza sexuala:

Quella nu vaiva fat lungas cun Tumasch sül toc dal fain, l'utuon passà. [...] E quel muond, quai d'eiran ils ögls da Marina bella, ils ögliuns da mandla, riantats e s-chüers e sainza fuond, quels

ögls d'eiran gnüts uschè gronds chi's d'eira najantà laint, mort e nouvnaschü. [...] ella vaiva dit cun ün cling da triumf illa vusch: «Eu sun la prüma.» (Biert 1962:75)

Najantar, murir e renascher es ün'allusiun codifichada a l'orgassem (in frances: «la petite mort»)¹⁸. L'iniziaziun sexuala da Tumasch es ün triumf per Marina bella, per el invezza es quist'esperienza ün privel per sia posiziun sociala e per sia carriera politica in cumün. Sia mamma, duonn'Aita, üna da las «vuschs da la vardà» da *La müdada*, ha naturalmaing savurà la puolvra ed avertischa a seis figl:

«Guarda pro da quella femna, tü nu füsst il prüm ch'ella stira aint illa palü; e scha tü est i aint cun üna chomma, schi douvra tschella per gnir oura.» (Biert 1962:141)

La prova da repeter si'esperienza cun Violanda, da till'identifichar cun Marina bella: «El disch: «Violanda bella...» (1962:79), maina ad üna dischillusiun. Violanda d'eira persvasa cha Tumasch nu saja sco «tschels chi vöglian be quai, sco las bes-chas.» (1962:79):

Tumasch es oter, oter sco tuots. Ed uossa est eir tü sco tuots. «Ün hom suna; eu nu sa che far», ha dit Tumasch [...] (Biert 1962:80)

Eir scha la resposta da Tumasch para da far allusiun al cuntschaint «homo sum...» da Terenz, nu correspuonda quist «hom»-mas-chel löntsch na a l'ideal dal «homo»-uman. Pac plü tard disch Violanda: «Ün dret hom nu discuorra uschea [...]» ed insista cun quai sün la differenza tanter iniziaziun sexuala e madüranza umana. Quist conflict es la fin da la relaziun cun Violanda chi tuorna be plü i'ls discuors e sco figüra dad ün sömmi.

¹⁸ Per il «najantar» cfr. eir il seguaint sömmi cha Tumasch ha da Karin: «Be aint il sömmi, là d'eiran gnüts be sulets, là d'eir'la cumparüda, tanter bos-cha e musicants chi's zoppaivan davo'ls larschs, là d'eir'la najantada aint in En ed eu d'eira sigli aint davo. Mo chi sa sch'eu nu m'insömgeß? Para da bricha [...]» (1962:236).

L'iniziaziun sexuala ed il liom topic tanter eros e mort es il tema dal «sömmi da la serp»¹⁹. L'ambivalenza da las experienzas d'iniziaziun es condensada in üna frasa chi interpretescha il sömmi:

I faiva temma, mo i nu's das-chaiva avair temma. (Biert 1962:143)

L'interpretaziun dals sömmis da *La müdada* nu vain surlaschada dal tuot al lectur, il narratur o las persunas güdan cun tschögns e commentars. I'l cas dal sömmi da la serp ans avertischa ün'observaziun da Tumasch da nu banalisar il sömmi cun til tradüer²⁰:

Mamma varà radschun pervi da Marina bella. Mo culla serp da quel sömmi nun ha quai dachefar nüglia. Quella serp nun es ingüna femna, quai es tuot alch oter. (Biert 1962:147)

Il sömmi il plü important ed il plü difficil es il sömmi dal lai (1962:155ss.) cha Tumasch quinta a sar Barduot. Seis commentar es ün appel a la fantasia interpretativa dal lectur:

«Quia esa aint da la roba, char mat!» (Biert 1962:157)

Illa scena dal sömmi es Tumasch sün ün clerai e spetta a gnir ad üna duonna. La caracterisaziun da las duos figüras es simptomatica:

Ella s'algoraiva da tschella jada. Mo eu pensaiva a quai chi vaiva da gnir. (Biert 1962:156)

¹⁹ Cfr. Biert 1962:142s. e *La serp* in Biert 1993:145–147. C.G. Jung interpretescha la serp pustüt sco figüra (phallica) da la «Libido». Karin sco «serp verda» in: 1962:187.

²⁰ Per Freud es l'interpretaziun dal sömmi üna re-traducziun: la «lavor dal sömmi» («Traumarbeit») prodüa il sömmi manifest cun trais process: la condensaziun, il spostamaint e la transfuormaziun da cuntgnüts in purtrets. L'interpretaziun dal sömmi tuorna inavo, dal sömmi manifest vers seis cuntgnüts latents: «Die Deutungsarbeit will die Traumarbeit aufheben.» (Freud 1916:178).

Tuot in üna jada as metta «ün hom incuntschaint» tanter els, Tumasch voul sbragir e's transfuorma in ün lai. La duonna til tschercha aint il lai, Tumasch bada «ch'ella d'eira vairamaing aint in mai.» (ibid.). La duonna referischa a l'hom incuntschaint che ch'ella vezza:

«Eu vez be a mai svess.» (Biert 1962:156)

L'hom ria e respuonda:

«Quai es quai cha tü tscherchast.» (ibid.)

La duonna chamina aint ill'aua; sia preschentscha fa murir tuot quai cha l'hom-lai ha s-chaffi:

«[...] tuot ils peschs e'ls ruos-chs ch'eu vaiva s-chaffi, las sajet-tölas, las lindornas e las frillas e'ls pülschs da l'aua, tuot las bes-chas chi nodaivan tras ella aint ill'aua, tuottas han dalunga stuvü murir. Eu pudaiva provar da s-chaffir danouv be che ch'eu laiva, ella faiva murir tuot. Il rifless da quel hom impè, quel chi spettaiva amo adüna a la riva, quel nu faiva murir ils peschs.» (Biert 1962:156s.)

Invezza dad üna prova dad interpretar la configüraziun cleramaing junghiana da quist sömmi cun l'hom incuntschaint sco *Animus* ed il giuven eroe chi tschercha si' *Anima*, be ün'observaziun sur dal mitos da Narciss chi fuorma il tema dal dialog tanter l'hom e la duonna e sia relaziun cul motiv da la mort. Ün'indicaziun interpretativa chi preceda il sömmi preschainta la duonna sco conglomerat da figüras:

Aint in quel sömmi dal lai es üna femna chi sumaglia a Marina bella, a Violanda ed eir ün pa a mamma, e l'istess ad ingünas. Mo quai nun es üna femna, quai es la femna. Scha quella gniss, lura nu füssa plü sulet. (Biert 1962:147)

Il connex tanter narcissem e mort para significativ per la figüra da Violanda, chi tschercha in l'oter be a sai e chatta be sias projecziuns, per esser lura dischillusa da la na-correspondenza: «Tü nun est sco quai ch'eu crajaiva cha tü füssast!» (1962:53). Ella para dad avair difficultats da conceder a Tumasch la libertà da's sviluppar, la libertà da

müdados internas. Quista diagnosa vain darcheu fatta da la mamma, chi conclüda uschea l'istorgia da Violanda:

«Violanda es üna matta fich inandret; mo ella nu vess inclet cha tü est ün chi's müda internamaing adün'inavant.» (Biert 1962: 286)

Quista continua müdada interna es il center da *La müdada* sco roman da svilup psicologic e collia la figüra da Tumasch cun la poetologia e la filosofia da l'autur. La figüra chi s-chaffischa las bes-chas da l'aua i'l sömme dal lai es quella da l'artist, chi'd es eir la figüra da la «Legenda dal grip da la sumglientscha» (cfr. 1962:271s.). L'istorgia dal tagliapeidras chi prova d'ürant tuot sia vita da dvantar sumgliaint a la fatscha figürada aint il grip es ün'istorgia da mimesis e dad individuaiziun. Tuottas duos dependan dad ün model, dad üna prefigüraziun. Üna da las figüras cha'l tagliapeidras s-chaffischa es eir ella dad ascendenza cleramaing junghiana:

Ed el turnet a tagliar nillas peidras in quella citad e scaffit ün hom chi raiva, cun üna femna chi as rainta vi da sias chammas e tegna inavo. (Biert 1962:272)

La legenda dal grip da la sumglientscha collia differents fils narrativs e simbolics da tuot il roman. Barduot till'interpretescha sco «istorgia da l'artist» e disch, cun surpraisa dal lectur, perchè cha quella es importanta per Tumasch:

«Interessant be avuonda, Tumasch, üna legenda chi dà da pensar. Quai es l'istorgia da l'artist.»

Barduot stübgia üna pezza e cuntinua:

«Sast, eu nu sun ün artist; Buolf nu d'eira neir bricha ün; mo forsa est tü ün.»

«Uossa faivat spass, sar Barduot.»

«Tumasch, guarda pro da nu far puchà.»

«Schi co, puchà?»

«[...] Da noss perdavants jertaina da tutta sorts, mendas e talents, bleras pussibilitats. Da quellas zoppadas e da quellas avertas. [...] Scha nus tillas zuogliain per cuolpa nossa, schi faina puchà. Puchà es da nu far adöver da quai chi'ns es dat in chüna. Legia la Bibla.» (Biert 1962:270).

Ün pa a l'improvista e sainza dretta basa i'l rest da sia biografia fictiva as tratta quia per Tumasch da dvanter «el sves» cun scuvrir seis talents artistics zoppats, jertats da seis perdavants²¹. Quist connex tanter la müdada persunala, la scuvierta da pussibilitats zoppadas e l'atenziun per la jerta dals perdavants es plü important per la biografia artistica da Cla Biert co per quella da Tumasch. La relaziun culs antenats vain explichada da Barduot sco parallela biologica dal concept teologic da «resüstanza»:

«Il signur ravarenda ha dovrà her ün grond pled: la resüstanza.

[...] Mo in ün oter sen saja ch'ella es.»

«In che sen, sar Barduot?»

«Illas generaziuns, Tumasch.»

«Co maniaivat?»

«In nus nu sun resüstats be noss genituors, mo eir noss bapsegners e nossas nonas, noss tats e nossas tatas, ed uschè inavo, schlattas sainza fin. E quai cha quels d'eiran, quinta per nus daplü da quai cha nus crajain.» (Biert 1962:269)

Barduot es lura eir quel chi dà l'interpretaziun finala da la legenda dal grip da la sumglientscha e quel chi fa üna ierarchia tanter ün progress profuond, quel intern, ed ün progress extern, civilisatoric, chi'd es be üna culissa:

«[...] l'art sta dadour tuot il sbragizi dal progress. Sco aint illa legenda dal Grip, quia. Quella va chafuol, sast. Quai es l'uman chi tschercha e chatta a sai stess.» (Biert 1962:271)

La figüra da la duonna chi tegna inavo l'hom chi raiva sü per la grippa ha amo ün'otra dimensiun co quella artistica. Quista vain explichada da la seguonda gronda vusch da la sabgentscha, da la mamma:

²¹ Cfr. il discuors da la mamma: «Sast, nossas famiglias, da tuottas duos varts, ed in general nossa glied, quai nu sun propcha mâ stats da quels paur infanguats be in lur ui, aint il cheu nügli'oter co vachas e puncts e tors, mâ stats pauratschs ordinaris e suos-chs, sco blers in plüssas otras vals ed eir giò la Bassa [...]» (Biert 1962: 283). Cfr. 1962:353s.

La mamma ha dit:

«[...] l'hom less adüna mütschar da quai chi til lia, el es adüna inquiet, adüna in tschercha dad alch nouv. Quel hom chi rampigna sü pella paraid, quell gess as perder aint illas nüvlas, scha la duonna nu til stress inavo sü'n terra franca [...].»

[...] «E crajast cha Karin füss buna da'm strar inavo, adüna darcheu?»

«Eu craj da bain, figl; e sast perche? Perquai ch'ella es l'incuntrari da quel tagliapeidras quia, chi va davo ün'imagna, davo ün fantom, sü pella grippa. Quai ch'ella nun es, quai ch'ella nun ha, quai nu va'la tscherchond pellas palingornas, dimpersè quai tschercha ella in tai, figl! E chatta! Quai es üna femna sco quai cha las femnas han dad esser.» (Biert 1962:285s.)

Quista teoria da la mamma annunzcha la decisiun na explichada da Tumasch areguard l'emigraziun. La mamma fa güsta eir il connex cun quella chi'd es la dretta duonna per Tumasch, Karin. Ella es quella chi sa, cha quai chi manca nu's chatta in spazis lontans, cun emigrar, dimpersè in üna relaziun umana, na segnada dal narcissem (sco pro Violanda). Quai chi'ns manca chattaina illa confruntaziun averta cun da la diversità da l'oter uman. Quant stretta chi'd es la relaziun tanter la figüra da la mamma e quella da Karin muossa ün dals dialogs da la fin dal roman. Tumasch fa ün cumplimaint a sia futura duonna:

«Tü pensast e tschantschast sco ma mamma.»

«Sast, Tumasch, cha quai es il plü grond cumplimaint cha tü m'hast fat fin uossa.» (Biert 1962:378)

Ideas e discuors da la mamma e da Karin nu's sumaglian be tanter dad els, els sumaglian eir a las ideas ed als discuors dal narratur chi tillas douvra per articular ün pêr da sias tesas e confermar lur vardà.

Quant profuonda chi'd es l'incletta da Karin per Tumasch muossa fingià l'aljord chi til vain adimmaint apaina ch'el ha fini da leger la legenda:

Co vaiv'la dit, Karin, quella jada? «Tia fatscha sumaglia tuot-tafat a quistas bellas muntognas.»

Chi sa che ch'ell'ha vulgü dir? (Biert 1962:272)

La resposta a la dumonda reala da Tumasch (e retorica dal narratur) tocca ün center dal discuors d'ideas da *La müdada*. Karin vezza il destin mitologic da Tumasch in sia fatscha: el es fat per viver illas muntognas, la cuntrada, il rapreschantant mitic dals antenats, ha inscrit seis destin in sia fisiognomia. A la fin dal roman es lura eir Karin quella chi vezza l'intern da Tumasch e chatta il simbol il plü pregnant per til explicher. Seis segn es la vopna da sia famiglia, l'aglia:

«Schi, l'aglia. Quella chi sa svolar sur tuot las muntognas e tuottüna bricha nu tillas banduna!» (Biert 1962:378)

Quist purtret cuntegna eir üna sintesa da la reflexiun sur da la «libertà» chi vain definida tanter oter da sar Joannes in connex cun la responsabilità dal singul invers il collectiv:

«Esser liber, meis chars, nu vould dir far che chi's vould, dimper-sè pudair far quai chi'd es da far. Sainza giuf nu vaja [...]» (Biert 1962:313)

La sentenza dal paur correspuonda ad ün topos da la discussiun filosofica chi elavurescha davo Spinoza il connex tanter libertà e necessità. Eir quia as muossa sar Joannes sco portavusch da las lectüras filosoficas da l'autur. Cul purtret da la vopna da famiglia vain introdüt eir il liom, preschantà sco existenzial, tanter l'individuum e sia schlatta. Quant ferm cha quist liom es, muossa eir il fat cha Tumasch sumaglia uschè ferm a seis antenat Buolf Tach cha la duonnanda dà ün sigl cur ch'ella til vezza²².

Il liom da l'individuum cun la schlatta es decisiv eir i'l ultim aspet da la madüranza da Tumasch, l'aspet etic-politic. Il problem dal giuven es ch'el nun es propi bun da «tour part». Eir quia vain la diagnosa essenziala da Barduot e da la mamma. Barduot vezza cha Tumasch piglia part «cul cour» e til dist ch'el stuvarà imprendere a tour part eir culs fats. Eir la dumonda da l'emigraziun relativescha el sco superficiala; essenzialas sun las «müdadas» internas:

²² Cfr. Biert 1962:250 ed il commentar explicativ da la duonnanda 1962:266.

«Mo quels chi piglian part cul cour nu pon resister, bod o tard, da tour part eir culs fats. [...] E quai gnarà ad esser eir per tai la müdada decisiva. [...] i nun importa inguotta, in fuond, cha tü gjajast o cha tü stettast, quai chi quinta es, scha tü at müdast o bricha, scha tü dvaintast adüna darcheu ün oter, scha tü creschast sco chi'd es creschü quist bös-ch quia, o scha tü restast fat e laschà, ün medioker.» (Biert 1962:85)

Il purtret organic-mitic dal svilup persunal congualà cul crescher dad ün bös-ch nun es leiv da cumbinar cun la pretaisa chi's tratta da dvantar «adüna darcheu ün oter». Ün agüd per la soluziun filosofica da quist paradox pudess esser la differenza, introdütta plü tard da Bar-duot, tanter «chattar a sai stess» e «cugnuoscher a sai stess» (cfr. 1962: 364s.). Il paradox es quia però ün indiz da la vardà profuonda, sco i'l purtret da l'aglia, sco il purtret da l'En scuviert da Tumasch in üna situaziun da «trance»:

Hai, i's stess pudair far sco l'En: adüna qua ed istess adüna in viadi [...] (Biert 1962:225)

S'inclegia cha eir la mamma ha inclet, e quai fingià bod, chal problem da seis figl es il «tour part». In ün dialog cun sai svesch prova Tumasch dad imaginar che cha sia mamma respuondess a sias diversas dumondas:

[...] che am va pro e che bricha, da quai chi passa in cumün?
«Tuot at va pro, figl. Mo tü est ün pa sensibel, massa sensibel, per quai at retirast adüna.»
[...] «E malcuntaint, manajast?»
«Schi, figl, tü nun est ün giuven cuntaint.» Quai ha'la dit bleras jadas.
E che vessa lura da far?
«Qua daja be üna, figl: tour part, tour part a tuot, sco dad uffant, lura pür vainst ad esser cuntaint.» (Biert 1962:30)

Ün dals aspets chi fa fadia a Tumasch da tour part es la strettezza dal cumün, las fossas tschertezzas, ils pregüdizis i'ls cheus da la glied. Il desideri da partir vain eir da quista strettezza:

Ah, pudair ir pel muond!

Inscuntrar ad umans chi nu m'han miss buol, sco quels quia chi crajan da'm cugnuoscher e'm mettan sün curuna cun etiketta e tuot, sco sar David sias troclas. Ir ad improvar che chi's es tuot bun da far! (Biert 1962:35)

Quista vart negativa da la cumünanza manzuna Tumasch eir i'l discuors cun seis bap:

«Tü lodast adüna la veglia cumünanza, bap, mo quella nun ha fat oter co buollar als uffants davoman chi naschivan, culla nouda da lur famiglia e lur nom [...]» (1962:133)

L'inscunter da Tumasch cun la nouda da famiglia es decisiv. I'l chapitel «La müdada» (1962:273–287) prova Tumasch da rumir il palantschin da la chasa dals Tachs. El vain confruntà cun ün passà materialisà chi nun es leiv da rumir:

Quai nu piglia fin; mamma vaiva radschun. Id es sco aint il Museum. (Biert 1962:276)

Cur ch'el voul far laina cun ün giuf per portar aua vezza'l ün buol:

[...] ün buol [...] e laint las inizialas: TT [...] Sgür e franc, quai d'eira ün Tumasch Tach.

El lascha crodar il bratsch, el guarda aint pel buol. Ils peis dals custabs sun sco duos pilasters, ils duos strichs suravia vegnan insembel, üna punt – (Biert 1962:240).

La scuvierta dal buol²³, da l'antenat cul listess nom, da la punt chi collia il singul (Tumasch) cun sia famiglia (Tach) til fan schmetter cun sia destrucziun dal passà. E lura fa'l alch significativ, sainza verer a sia mamma chi fa il commentar final:

²³ Lectüra detagliada da quista scena in Walther 1993 e Riatsch 1993:850–854.

Tumasch piglia il giuf e til metta sur las spadlas aint per provar
[...]
Davo el, immez l'era tablà, sta sia mamma.
I nu dischan nügla.
[...]
«Imprendast a portar il giuf, figl?» (Biert 1962:280)

Plü tard nu voul Tumasch plü dar davent tuot ils giufs e sia mamma disch:

«Müddadas, char figl as faja be planet - »
[...]
«Tuot las müddadas chi quintan van be planet. Hoz intant hast fat ün bel pass, figl - » (Biert 1962:284)

La passascha ha üna dimensiun simbolica bod massa evidainta, l'acceptanza da la continuità, da la descendenza, da la ierta. L'act simbolic chi conferma quist'acceptanza, il «portar il giuf», ha eir üna vart politica, il surtour respunsabilità illa cumünanza. Ün dals mentors chi decleran quista vart es Barduot:

«[...] la cumünanza spetta da tai cha tü at praistast; da quai staina discuorrer amo plü da manü; eu vez be cha tü lessast schmütschar. Ün grond hom es ün hom cun gronda respunsabilità.» (Biert 1962:38)

Uschè as collian il differentes aspets da la madüranza da Tumasch, quella erotica, quella psicologica, quella artistica, quella politica, tras simbols sco l'aglia, l'En o il giuf, simbols chi permettän da conciliar antitesas e paradoxs apparaintamaing inconciliabels. Las grondas figüras da mentor, la mamma, in connex cun ella Karin, sar Joannes e sar Barduot propuonan üna part importanta da quists simbols ed explicheschan eir lur valor.

4. Livels, relaziuns

Nossa lectüra suggerischa cha *La müddada* consista da divers raquints e discuers: ün raquint istoric-sociologic chi tratta la fin da la «veglia cumünanza» agrara, pitschens discuers scenics, corals e comics chi «fan las vuschs» da differentes rapreschantants dad ün muond lin-

guistic, ün raquint da svilup individual chi s'occupa da la madüranza umana, politica e, in maniera latent, eir artistica da Tumasch, chi scuvrìscha ed accepta sia «ierta», divers discuors antropologics e filosofics, basats sün tesas chi regardan la convivenza, la cultura, l'art e la libertà. Las metafras da nos recensent, las «historias e historiettas» (Hs. R. 1962:9), la «gustusa minestra [...]» (1962:10), il menu cun divers «spisas» (ibid.) paran dad indichar differents aspets da la coesistenza da quists raquints e discuors.

Per ün menu cun spisas separadas e dafatta da quellas chi nu s'afan bain insembel daja ün pêr indiz. Il roman da svilup dal giuven pair chi tschercha e chatta sia duonna e seis lö illa cumünanza nu's cumbina uschè facil cun l'iniziaziun da l'artist chi inclegia cha sias pussibilitats e seis dovairs han dachefar cun sia «ierta». Per tils colliar nu basta forsa l'indicaziun dals «mans müravglius» dal bapsegner (cfr. 1962:283), la teoria da la mamma sur dals paur engiadinais cun «blers oters interess» (ibid.), il fat cha Tumasch faiva da puob «da tuottas sorts cun arschiglia.» (1962:284). Quia vain aint üna dimensiun autobiografica transferida in maniera fragmentara a la figüra fictiva. Ün indiz da quist fat es la transfuormaziun da Tumasch in Peiderin in quels fragmants da *La müdada* chi sun rivats aint *Il descendent* (1981), ingio cha la basa autobiografica es evidainta²⁴.

Las sequenzas filosoficas dal roman sun integradas in quella maniera cha Cla Biert manzuna sco tric per introdüer l'abstracziun cur ch'ell'es inevitabla: «[...] lura fetscha ün dialog e tilla met in bocca ad

²⁴ Cfr. «Bap va» da *La müdada* (1962:249–254[262]) cul text omonim da *Il descendent* (1981:268–287). In ün lö resta il nom: «Tumaschin vaiva dumperà üna jada: «Perche, duonnanda, vaivat aint adüna il büschmaint d'indumengias?» (1981:270, cfr. 1962:249), in tuot tschels vain el substitui: «Eu sun Peider Tach, duonnanda.» (1981:272 e passim). La dimensiun cripto-autobiografica da «Peider» es confermada da versiuns anteriuras: «Mo la vusch da mamma va giò da s-chala d'cuort e vain davo üna pezza sü da tablà: «Peider!»» (Biert 1981:26) vs «Mo la vusch da mamma va giò da s-chala d'cuort e vain davo üna pezza sü da tablà: «Cla!»» (Biert 1971:77), da para- e metatexts chi designeschan cun «eu» l'autur e la figüra da *Aint il chaschuot* (cfr. Biert 1971) e dad ün inter sistem da noms da personas, toponims e referenzas chi identificheschan la vita da «Peider» cun la biografia da l'autur. La ficziunalisaziun semi-transparenta as muossa eir i'l nom dal bap: «Gisep» (il bap da l'autur), «Giosuè» (il bap da Peiderin).

üna persuna». (Biert 1971a:11). Ingio cha quists dialogs sun lungs, sco i'l chapitel «La mastralia», transfuormna il raquint in ün tractat dialogic dad ascendenza illuministica e (neo)classica. Quists dialogs sun üna da las «spisas grevas» dal roman. Las figüras da quists dialogs nu sun omogenas. Dad üna vart vaina quellas integradas, sco Barduot, sar Joannes o duonn'Aita, portavuschs da cugnuschentschas e dumondas filosoficas e psicologicas da l'autur, ma eir figüras concretas, chi agischan i'l minchadi, cun seis spazis, seis ogets, ses temps e, per dovrar üna metafra frequainta per l'atmosfera realistica, sias «savuors»²⁵. Da tschella vart vaina figüras isoladas, chi aintran sco simplas funcziuns discursivas, chi proponan e defendan lur tesas abstractas. Exaimpels per quistas figüras sun il signur ravarenda, ün pa main eir il meidi, integrà cun seis epiteton «barba docter» (cfr. 1962:109ss.), ün pa eir il professor ed il pittur chi fan vacanzas aint in S-charl (cfr. 1962:323ss.).

Uschè paressan ils tractats dialogics chi elavureschan interess e problems auctorials a prüma vista üna «spisa» chi nu s'afa bain cul rest dal menu. Schi nu füss la variaziun da vuschs, la polifonia, chi tils integrescha plü ferm i'l spazi ficziunal dal roman. Ils temas serius e difficils vegnan fragmentats, repetits, anticipats, variats dad otras vuschs, configüradas da la situaziun, da l'emoziun, da l'età, dal status social da quels e quellas chi discuorran. L'effet immediat da quista procedura es la degradaziun comica da temas serius, ün cunter-effet da cumedgia leiva, reservà a las posas. Quai chi surpranda es però cha eir temas absolutamaing centrals, las posiziuns marcadas dals «sabis», dvaintan almain parzialmaing oget da quist reciclagi discursiv. Scha quist reciclagi es be üna posa, üna liberaziun momentana dal pais dals gronds temas, o sch'el relativescha e destabilisescha l'inter rom da las «grondas vardads», nu dependa be da sia frequenza, dimpersè da nossa idea dal gener «roman».

²⁵ Biert tilla douvra tanter oter eir per valurs indizialas e connotativas dal rumantsch chi mancan in traducziuns: «Wie mehr oder weniger alle Übersetzungen, so sind auch solche vom Romanischen ins Deutsche lange nicht so wertvoll wie das Original. Was ich persönlich vermisse und was mich empfindlich stört, ist das Fehlen der Verbundenheit des Wortes mit dem Boden, das Fehlen eines gewissen «Geruchs»». (Biert 1945:64)

Ûn oter aspet important da la *décharge* dal narratur chi dislochescha material pesant sun las legendas ed ils sömmis da *La müdada*. Quists permettan da sortir da tuot las restricziuns severas dal discuors realistic e da delegar ün tip fich pesant da simbolissem profund, ils inventaris à la C.G. Jung, a las personas fictivas. Quista delegaziun es uschè plausibla sco l'ipotesa jungiana da l'existenza dad «archetips» chi transcendan temps, societats, classas e contexts. La dislocaziun resta minchtant visibla, in gests avertamaing simbolicas da las personas, sco cur cha «Tumasch piglia il giuf e til metta sur las spadlas aint per provar [...]» (1962:284). Il limit il plü evidaint da quista dislocaziun es il resguard invers il lectur imaginà, il resguard didactic chi prodüa ils agüds d'interpretaziun, ils discuors interpretativs da sabis ün pa massa sabis, sco Barduot e duonn'Aita chi tradüan ils simbols darcheu in discuors avert.

Scha no vain dachefar cun duos grondas dislocaziuns, üna in direcziun polifonia ed üna in direcziun simbolissem, schi pudaina finir cun proponer alch sco üna soluziun da la dumonda da partenza: «minestra» o «spisas»? Da las dislocaziuns tuornan ils cuntgnüts in fuorma transfuormada e liada, in fuorma da «minestra». Il fat evidaint cha quistas dislocaziuns restan parzialas e vegnan disturbadas da discuors interpretativs da derivanza auctoriala muossa invant il «menu» da *La müdada* chi resta in quist sen üna successiun da «spisas».

5. Litteratura

5.1. Texts primars

Biert, C.

1945 *Die heutige Stellung des Unterengadins zu den Fremdsprachen*, Tüposcrit, Turich

1962 *La müdada*, Thusis, Roth

1970 *La situaziun dal scriptur rumantsch in noss dis*, in: *Novas Litteraras* nr. 34, december 1970:4-6

1971 *Co ch'eu fetsch ün'istorgia*, in: *Texts Radioscola* 16 (1971), nr. 3, 3-12 (eir in: *La vita da minchadi, cudesch da lavur per las scoulas ladinhas*, Cuaira, Administraziun chantunala per mezs d'instrucziun, 1974: 76-80)

1971a *Cla Biert as preschainta svess*, in: *Peer* 1983:8-11

Muoth, G. H.
1997 *Poesias 1*, Tuor, L. (ed.), Cuera, Octopus

Rauch, M.
1944 *Il battaporta*, Samedan, Stamparia engiadinaisa

Lampedusa, T. d.
1976 *Il Gattopardo*, Milano, Feltrinelli (1958¹)

Verga, G.
1996 *Le novelle*, Milano, Garzanti (I Grandi Libri)

5.2. Litteratura secundara sur da Cla Biert

Camartin, I.
1985 *Nichts als Worte? Ein Plädoyer für Kleinsprachen*, Zürich, München, Artemis

Caprez, U. N.
2002 *Varietats da lingua in «La müdada» da Cla Biert (1962)*, Lavur da seminari, Università da Fribourg

Coray-Monn, I.
1971 *Cla Biert – La müdada. Impressiun*, in: ASR 84, 1971:243–249

Hs. R.
1962 *La müdada*, in: *Novas litteraras*, nr. 21, 1962:9s.

Keller, L.
2005 *Tristes tropiques rhétiques – disparition ou mutation du rhéto-romanche. À propos du roman «La müdada» de Cla Biert*, in: Coyault, S. (ed.), *L'écrivain et sa langue: romans d'amour de Marcel Proust à Richard Millet*, Clermont-Ferrand, Université Blaise Pascal, 2005: 215–227

Peer, A.
1983 *Cla Biert – scriptur, trubadur, teatrist*, in: *Radioscola*, Annada 30, nr. 2, 1983:1–17

Riatsch, C.
1993 «Expressivität, Alltagssprache, Koexistenz verschiedener Register», in:

- Riatsch, C. / Walther, L., *Literatur und Kleinsprache. Studien zur bündnerromanischen Literatur seit 1860*, Romanica Raetica, t. 11, Disentis, Desertina, 1993:46–65
- 1998 *Mehrsprachigkeit und Sprachmischung in der neueren bündnerromanischen Literatur*, Chur, Bündner Monatsblatt
- 1999 *Der Laden und das Dorf. Zum ersten Kapitel von Cla Biert «La müdada» (1962)*, in: ASR 112, 1999:149–162
- 2003 *Cla Biert (1920–1981). Les choses qui pleurent et qui rient*, in: Feux-croisés n. 5, 2003:133–146

Walther, L.

- 1993 *Cla Biert (1920–1981) und die Schwierigkeiten bei der Entrümpelung des Dachbodens*, in: Bättig, J. / Leimgruber, S. (Edd.) *Grenzfall Literatur. Die Sinnfrage in der modernen Literatur der viersprachigen Schweiz*, Freiburg, Universitätsverlag, 1993:779–788

5.3. Litteratura secundara generala

Barthes, R. e.a

- 1982 *Littérature et réalité*, Paris, Seuil

Clerici, L.

- 1989 *Invito a conoscere il verismo*, Milano, Mursia

Freud, S.

- 1916 *Der Traum*, in: *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, Bd. I, Frankfurt a. M., Fischer, 1969:101–241

Gauger, H.-M.

- 1988 *«Der Zauberberg» – ein linguistischer Roman*, in: *Der Autor und sein Stil*, Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1988:170–214

Hamon, Ph.

- 1982 *Un discours contraint*, in: R. Barthes e. a., *Littérature et réalité*, Paris, Seuil, 1982:119–181

Lukács, G.

- 1971 *Essays über Realismus*, Neuwied-Berlin, Luchterhand

Oliva, G.

- 1999 *Verga i verismi regionali*, Roma, Edizioni Studium

Plumpe, G. (ed.)

1985 *Theorie des bürgerlichen Realismus*, Stuttgart, Reclam

Rosbacher, K.

1975 *Heimatbewegung und Heimatroman. Zu einer Literatursoziologie der Jahrhundertwende*, Stuttgart, Klett

Squarotti, G.B.

1977 *Fra fiaba e tragedia: «La roba»*, in: *Sigma*, n.s., Ann. X, n. 1-2, 1977:289-312

Tanner, J. / Veyrassat, B. / Mathieu, J. e. a. (edd.)

1998 *Geschichte der Konsumgesellschaft (Märkte, Kultur und Identität) (15.-20. Jahrhundert)*, Zürich, Chronos

